

DUNYONING MIFOLOGIK RASMIDA MAKON VA ZAMON**Turumova Nilufar Erkinovna****GulDU mustaqil tadqiqotchisi****<https://doi.org/10.5281/zenodo.14244276>**

Annotatsiya. Mazkur maqolada dunyoning mifologik tasvirida makon va zamon tushunchalarining o'rnini va ahamiyatini o'rganiladi. Turli xalqlarning mifologik qarashlarida makon va zamon faqat jismoniy va vaqt o'lchovlari emas, balki kosmosning tuzilishi, inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlar hamda ilohiy kuchlarning namoyon bo'lish shakli sifatida aks etadi. Sharq va G'arb mifologiyasining turli makoniy va zamoniy talqinlari qiyosiy tahlil qilinib, ularning falsafiy va madaniy ahamiyati yoritiladi. Maqola dunyoqarashning mifologik asoslari orqali insonning makon va zamonni qanday anglaganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: mifologiya, makon, zamon, kosmos, ilohiy kuchlar, qadimiy dunyoqarash, tsikliklik, tarixiy vaqt.

Kirish

Mifologiya dunyoqarashning eng qadimiy shakllaridan biri bo'lib, insonning makon va zamonni anglashida muhim o'rin tutadi. Mifologik tasavvurlarda makon va zamon nafaqat voqealar sodir bo'ladigan fon sifatida, balki kosmosning tartibi va insonning tabiat bilan aloqasini belgilovchi asosiy unsurlar sifatida talqin qilinadi. Qadimiy xalqlarning mifologiyalarida makon ko'pincha kosmik tuzilmani ifodalaydi: osmon, yer va yer osti dunyosi shaklidagi uch qavatli tuzilma. Zamon esa tsiklik, ya'ni voqealar tabiiy tsikllar, masalan, fasllar almashinuvi, yil davri yoki kosmik aylanishlar orqali izohlanadi.

Bu tezisda mifologiyadagi makon va zamonning ahamiyati, ularning inson hayotidagi roli va falsafiy ma'nosi tahlil qilinadi. Sharq, G'arb va boshqa mintaqalarning mifologik qarashlari asosida makon va zamon tushunchalarining qiyosiy tahlili taqdim etiladi.

Mifologik tasavvurlarda makon insonning dunyoqarashini, tabiat bilan munosabatini va ilohiy kuchlarga bo'lgan e'tiqodini aks ettiruvchi asosiy elementlardan biridir. Makon ko'pincha kosmosning ilohiy tartibini aks ettiruvchi ramziy tuzilma sifatida talqin qilinadi. Ko'plab madaniyatlarda uch qavatli kosmik tuzilma keng tarqalgan: osmon, yer va yer osti dunyosi. Ushbu tuzilma nafaqat makoniy tashkilotning modeli sifatida, balki inson va koinot o'rtasidagi ruhiy va ma'naviy bog'liqlikni ifodalovchi ramziy asos sifatida xizmat qiladi.

Osmon mifologiyada ilohiy mavjudotlar, oliy qudratlar va eng yuksak tartibning maskani sifatida ko'riladi. Hind mifologiyasida Indra osmon hukmdori sifatida tasvirlanib, yomg'ir va chaqmoq orqali yerga hayot baxsh etadi. Yunon mifologiyasida Zevs osmonni nazorat qilib, adolat va tartibni saqlash mas'uliyatini o'z zimmasiga oladi. Skandinav mifologiyasida esa osmonning qattiq tuzilmasi Yggdrasil – hayot daraxti orqali butun kosmik tuzilmani bog'lab turadi. Bu talqinlarda osmon inson hayoti va taqdirini nazorat qiluvchi oliy kuchlarning manzili sifatida tasvirlanadi.

Yer ko'plab mifologiyalarda hayotning markazi va insoniyatning yashash joyi sifatida tasvirlanadi. Yer qatlami odatda ilohiy kuchlar tomonidan yaratilgan va u inson va tabiat o'rtasidagi muvozanatni ifodalovchi makon sifatida namoyon bo'ladi. Misol uchun, qadimgi misrliklar yerning hosildorligi va farovonligini Hapi daryosi bilan bog'lashgan. Sharq mifologiyasida esa yerning markaziy nuqtasi ko'pincha tog'lar orqali tasvirlanadi, masalan, hind mifologiyasidagi Meru tog'i yoki Xitoy mifologiyasidagi Kunlun tog'i. Tog'lar ilohiy

kuchlarga yaqinlik ramzi sifatida qaralgan va tabiatning qudrati hamda insoniyatning ilohiy mavjudotlar bilan bog'lanishini ifodalagan.

Yer osti dunyosi odatda o'lim va qayta tug'ilish jarayonlari bilan bog'lanadi. Bu joy o'limdan keyingi hayotning mavjudligi, qahramonlarning ruhiy sayohati yoki ilohiy kuchlarning yashirin qirralarini aks ettiruvchi makon sifatida tasvirlanadi. Skandinav mifologiyasida Hel yer osti dunyosini boshqarib, o'lim va qayta tug'ilishning muhim ramzi sifatida namoyon bo'ladi. Qadimgi yunon mifologiyasida Gades (Hades) yer osti dunyosining hukmdori bo'lib, ruhlar dunyosining tartibini ta'minlaydi. Bu talqinlar yer osti dunyosini inson taqdirining ajralmas qismi sifatida ko'rsatadi.

Mifologik makonning asosiy vazifalaridan biri koinotning muvozanatini va uyg'unligini ta'minlashdir. Qadimgi hind kosmogoniyasida makon Mandala shaklida tasvirlanib, koinotning ilohiy tartibini aks ettirgan. Mandala orqali makonning markaziy qismi ilohiy tartib va qudratning manbai sifatida qaralgan. Sharq mifologiyasida esa daryolar va tog'lar ilohiy kuchlarning ramzi sifatida inson va tabiat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ko'rsatgan. Misol uchun, Xitoy mifologiyasidagi Xuanxe daryosi hayotning asosiy manbai sifatida tasvirlanadi.

Mifologik makon nafaqat kosmik tuzilmani, balki muqaddas joylar va belgilarni ham o'z ichiga oladi. Masalan, hind mifologiyasida Gang daryosi muqaddas joy sifatida qaraladi va u ilohiy kuchlarning insoniyatga bo'lgan marhamatining ramzi hisoblanadi. Shu bilan birga, yunon mifologiyasida Delfi ma'badi osmon va yer o'rtasidagi aloqa markazi sifatida qaralgan. Bu makonlar mifologik hikoyalarning muhim qismidir va ular orqali inson ilohiy kuchlarga yaqinlashishga intiladi. Mifologik zamon: Tsiklik va chiziqli tushunchalar

Mifologiyada zamon tushunchasi ko'pincha tsiklik bo'lib, voqealar qayta-qayta takrorlanishi va abadiyligi bilan ajralib turadi. Sharq mifologiyasida, xususan hind falsafasida, vaqt tsiklik tabiatga ega bo'lib, bu *Kalpa* yoki kosmik davrlar bilan bog'liq. Har bir Kalpa oxirida dunyo vayron bo'ladi va yangi tsikl boshlanadi. Bu qayta tug'ilish g'oyasi inson hayoti, tabiat va kosmos o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi.

G'arb mifologiyasida, masalan, yunon va skandinav mifologiyasida zamonning oxiri va boshlanishi haqida tasavvurlar mavjud. Skandinav mifologiyasidagi *Ragnarök* voqealar yakuni sifatida tasvirlanadi, lekin bu bilan yangi davr boshlanishi ham anglashiladi. Bu tasavvurlar tsiklik va chiziqli zamon tushunchalari o'rtasidagi farqni ko'rsatadi.

Mifologik zamon ko'pincha kosmik hodisalar, masalan, Quyosh va Oyning harakati bilan bog'liq. Bu harakatlar vaqtning tabiiy o'lchovi sifatida xizmat qilgan va insonning turmush tarzi, madaniy marosimlar hamda urf-odatlariga katta ta'sir ko'rsatgan.

Mifologiyada makon va zamon nafaqat kosmosning fizik o'lchovlari, balki ilohiy kuchlar va insonning ularning irodasi oldidagi o'rnini anglash vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Makon ilohiy mavjudotlarning qudratini aks ettiradi, zamon esa insonning umr yo'li va taqdirini belgilaydi. Shu ma'noda, mifologik makon va zamon falsafiy va ma'naviy tushunchalar bilan to'yingan bo'lib, ular inson va tabiat o'rtasidagi muvozanatni saqlashni ta'minlashga qaratilgan.

Sharq mifologiyasida bu uyg'unlik *Dharma* tushunchasi orqali aks ettirilgan bo'lsa, G'arb mifologiyasida u qahramonning afsonaviy sayohati orqali tasvirlangan. Har ikkisi insonning makon va zamondagi o'rnini tushunishga qaratilgan va ularni kosmosning ajralmas qismi sifatida ko'rsatadi.

Xulosa

Dunyoning mifologik tasvirida makon va zamon tushunchalari insonning kosmosni va o'z o'rnini anglashida muhim ahamiyatga ega. Mifologik makon kosmosning muvozanatini va ilohiy kuchlarning irodasini aks ettiradi, zamon esa inson hayotining tsiklik yoki chiziqli davomiyligini belgilaydi. Turli madaniyatlardagi mifologik talqinlar bu tushunchalarning universalligi va xilma-xilligini ko'rsatadi. Mifologiyadagi makon va zamon insonning ma'naviy izlanishlarida hamda tabiat bilan uyg'unlikka erishish jarayonida muhim vosita bo'lib qoladi.

References:

1. Eliade, Mircea. *The Sacred and the Profane*. Harcourt, 1957.
2. Campbell, Joseph. *The Hero with a Thousand Faces*. Princeton University Press, 1949.
3. Leeming, David A. *The World of Myth: An Anthology*. Oxford University Press, 1990.
4. Zimmer, Heinrich. *Myths and Symbols in Indian Art and Civilization*. Princeton University Press, 1946.
5. Gurevich, Aron. *Time and Space in Medieval Worldview*. Cambridge University Press, 1985.
6. Frazer, James. *The Golden Bough*. Macmillan, 1922.
7. Jung, Carl. *Man and His Symbols*. Doubleday, 1964.
8. Dundes, Alan. *Sacred Narrative: Readings in the Theory of Myth*. University of California Press, 1984.
9. Hauer, Jakob Wilhelm. *The Foundations of Indian Philosophy*. Routledge, 1934.
10. Skandinav mifologiyasi haqida ensiklopedik ma'lumotlar.